

Donje međurječje Drave i Save u sutonu antike i ranom srednjovjekovlju

Potkraj 4. stoljeća ocvali je rimski svijet već poprilično bio odmaknuo u temeljitoj preobrazbi koja ga je neizbježno vodila u ono što se u povjesničtvu uvriježilo zvati ranim srednjim vijekom. Dalekosežne promjene koje su ga zahvatile nisu zaobišle ni kasnoantičku Panoniju, tim više što je zbog blizine granice bila izloženija udarcima izvana. I oni su stigli, dovršavajući razvoj koji je već bio počeo. Antika je neke od svojih posljednjih izdisaja ispustila upravo ovdje, u krajevima što ih obrubljuju riječne matice Dunava, Save i Drave.

Rimska Panonija. Razdoblje krize u Podunavlju poslije rimskog poraza 378. kod Hadrianopolisa (Edirne) prekinulo je popuštanje, svojevrсна mudra predaja, ubičajena u ono doba, bremenito nedaćama: carske su vlasti dojučerašnje neprijatelje pretvorile u saveznike jer je to bilo manje pogibeljno, dopustivši da se nasele na carskom području. Tako su odredi Ostrogota, Alana i Huna, koji su donedavno haračili južnom Panonijom sve do granice s Italijom, opljačkavši Mursu (Osijek), a možda i Cibale (Vinkovci) te druga gradska i ladanjska naselja vjerojatno poglavito duž podravskog, ali i posavskog prometnog pravca, spremno 380. prihvatili ponudu i postali federati, saveznički vojnici naseljeni uz srednjodunavsku granicu u kompaktnim skupinama pod vlastitim vođama. Čini se da su bili smješteni i u uskom pograničnom odsječku Druge Panonije (*Pannonia Secunda*), pokrajine koja je u kasnom Rimskom Carstvu obuhvaćala donje međurječje Save i Drave, i to sjeverno od dravskog vodotoka, u današnjoj Baranji.

Prisutnost novih ljudi koji se nisu bili naviknuli na stegu i upitne pouzdanosti nije ulijevala osobito povjerenje i dugoročno je predstavljala prijetnju miru. I dobrobit južne Panonije, iako nije bila izravno ugrožena, ovisila je o tomu s koliko volje i postojanosti graničari obavljaju dužnost. U prvi mah, koliko se može prosuditi, svoje su vojničke obveze valjano ispunjavali, pruživši panonskim krajevima predah od vanjskih opasnosti. To se povoljno odrazilo i na poljoprivrednu proizvodnju jer milanski biskup Ambrozije 384. kaže da se u Panoniji žanje dovoljno žita i za potrebe pokrajine i za daljnju prodaju. Uspomenu na to obilje sačuvao je biskup Izidor Seviljski početkom 7. stoljeća, nazvavši Panoniju *sretnom zbog tla (solo laeta)*. Napokon, ove je krajeve potkraj 80-ih godina 4. stoljeća smatrao dovoljno sigurnima

negdašnji namjesnik jedne od galskih pokrajina Valerije Dalmacije, koji se mirno povukao na svoje imanje na granici Valerije i Druge Panonije, u današnjoj Baranji, pokraj lokaliteta Henja, u blizini sela Širine, zapadno od Belog Manastira.

No, čini se da su saveznički vojnici sa smrću cara Teodozija I. (379.-395.), kojemu su dobro služili, odbacili privid poslušnosti. Njihovom pobunom rimska Panonija zapravo više nije bila rimska. Tek 399. pošlo je zapadnorimskom vojskovođi Stilihonu († 408.) za rukom iznova urediti prilike u srednjem Podunavlju, nakon razdoblja koje je pjesnik i Stilihonov panegričar Klaudije Klaudijan nazvao opsadom. U to su vrijeme, krajem 4. i početkom 5. stoljeća, carske vlasti ulagale velik napor u jačanje unutrašnje otpornosti pokrajina, što se nastojalo postići ponajprije podizanjem obrambene sposobnosti gradova. Stilihon je tako u Druhu Panoniju uputio senatora Flavija Lupa koji je kao porezni stručnjak imao zadatak procijeniti porezna zaduženja mjesnih zemljoposjednika i pobrnuti se da se dio prikupljenih sredstava utroši na obnovu bedema pokrajinskih gradova. Stilihonov se uspjeh ipak pokazao prolaznim i panonske federate je 401. ponovno zahvatio nemir. To je omogućilo Alariku († 410.) i njegovim Vizigotima da u jesen iste godine nesmetano preko Sirmija (Srijemska Mitrovica) prođu južnom Panonijom u prodoru prema Italiji. Nova vizigotska navala 408. prouzročila je konačno osipanje savezničkih postrojbi na srednjodunavskoj granici. Svi ti događaji nagnali su suvremenika Jeronima Stridonjanina da sljedeće, 409., godine bolno ustvrdi da je tijekom trideset godina mjesno stanovništvo odreda rođeno u sužanjstvu i pod opsadom. Izravna posljedica teškoga stanja bila je i sve više onih koji su spas potražili u drugim pokrajinama. O tomu poglavito svjedoče carske naredbe, opetujući naloge da se pruži nužna pomoć i zaštititi izbjeglo pučanstvo koje je bilo izloženo i različitim zloporabama. Znatna odljev stanovništva ogleda se i u prijenosu svetačkih kultova jer su ljudi, napuštajući pred opasnošću svoje domove, nosili sa sobom sve, pa i relikvije svetaca. Po svemu sudeći upravo su se oko 408. prenosile moći panonsko-mezijskih svetaca Donata, Romula, Silvana, Venusta i Hermogena koji su muku iskusili u Sirmiju i Cibalama. Možda je djelovanje zapadnoilirskog vojskovođe Generida unijelo 409. ponešto spokoja u Panoniju, ali i to je bilo kratkotrajno. Vrela šute o zbiva-

njima u Panoniji do 427. godine, kad je zabilježen rijedak uspjeh sve slabijega Zapadnog Rimskog Carstva: tada su iz panonskih područja otjerani Huni preostali od nekada jedinstvenih federata. Ni to zacijelo ne bi bilo moguće da se zapadnorimski dvor prije toga nije sporazumio s tzv. Velikim Hunima, tako prozvanima da bi se razlikovali od ranije odvojenih hunskih skupina, novoj sili koja se s istoka ubrzano primicala srednjem Podunavlju. Carstvo je kratko zadržalo ono što je nakon toliko vremena opet bilo steklo. Zapadnorimski vojskovođa Aecije je 433. godine, uzvratajući uslugu, prepuštao Hunima, kao federatima, glavninu panonskih pokrajina, među kojima je bila i Druga Panonija, izuzevši velike gradove, a zacijelo i važne cestovne pravce uz Savu i Dravu, južnapanonske prometne žile kucavice koje su povezivale Italiju s istočnim pokrajinama. To odricanje neposredno je utjecalo i na zanimanje Zapada da održi svoju nazočnost u Panoniji. Čini se stoga da je 437. godine, prigodom vjenčanja zapadnorimskog cara Valentinijana III. (425.-455.) s istočnorimskom carevnom Licinijom Eudoksijom u Carigradu, Zapad ustupio Istoku i sve panonske pokrajine. Dvor u Ravenni tako se riješio mogućih problema u odnosima s Hunima, dok je Istočnom Carstvu, koje su Huni već neko vrijeme ugrožavali, bilo stalo da preuzme nadzor nad strateški ključnim posavskim područjem sa Sirmijem kao glavnim uporištem. Za Panoniju, a osobito za njezina južna područja koja su ipak manje stradala u dotadašnjim previranjima, bio je to dvosjekli mač: izbijanjem neprijateljstva između Huna i istočnih Rimljana sada bi se i one našle na udaru. I doista, na to nije trebalo dugo čekati. U prvi mah ipak nije bilo razloga za zabrinutost, pa je, kako se smatra, čak i sjedište iliričkog prefekta iz sigurnijeg zaleđa u Tesaloniki bilo vraćeno u Sirmij kako bi se istaknula važnost koju je Istočno Carstvo pridavalo panonskim krajevima.

Nova oluja podignula se 440. Huni su samovoljno zaključili da Istočno Carstvo ne poštuje uvjete sporazuma sklopljenog 435. U drugom naletu 441. njihove su čete osvojile i dotad nezaposjednute gradove u Drugoj Panoniji. Izvori izrijekom spominju Sirmij koji je pao nakon opsade i bio opljačkan. Ne samo da je iz njega tada pobjegao ilirički prefekt nego ga je napustio i nadbiskup, što je označilo formalan prekid života gradske zajednice, jer prvosvećenicima, prema kanonskom pravu, nije bio dopušten svojevolan odlazak. Istom su prigodom od većih gradskih središta zacijelo osvojeni i *Basijana* (Donji Petrovci), *Cibalae* i *Mursa*. Napad je stvorio i izbjeglički val, još jedan u nizu iz prethodnog vremena, a bjegunci iz Sirmija ponijeli su sa sobom i relikvije drugih panonskih svetaca, poglavito sv. Demetrija. Dio stanovništva završio je u sužanjstvu, poput imenom nepoznatoga graditelja Sirmijca, koji je za Atilina doglavnika Onegezija sagrađio kupelj. Hunska je osvajačka navala imala još jednu posljedicu: presudila je rimskoj upravi u Drugoj Panoniji koja se od toga više nije oporavila. Ipak, pojedini Panonci snašli su se i u promijenjenim uvjetima, privučeni ponudama hunskih vladara kojima je bila potrebna stručna i obrazovana radna snaga, osobito s obzirom na sve intenzivnije odnose s obje polovice carstva. Među njih se ubrajao i Orest († 476.), otac posljednjeg zapadnorimskog cara u Italiji Romula Augusta, koji je hunskom kralju Atili (434.-

453.) služio kao osobni tajnik, a rodom je vjerojatno bio iz Druge Panonije. Hunska vlast je za mnoge pokrajince značila i bijeg od kasnorimskog opresivnog fiskalnog i vladavinskog sustava. Pod Hunima je vrhunac dosegnuo i odumiranje rimske utvrđene granice u srednjem Podunavlju. Smišljeno razarajući pogranična utvrđenja, Huni su kanili bitno oslabiti obrambenu sposobnost Carstva. Istodobno su uspostavili izravan nadzor nad pogodnim riječnim prijelazima, na što upućuje rijetka arheološka građa koja se pripisuje Hunima i njihovim podložnicima, uglavnom Germanima, pronađena u Slavoniji, Srijemu i Baranji.

Doba Germana. Nenadana Atilina smrt 453. prerasla je u potpuni slom hunskoga gospodstva. Pad Huna omogućio je onima koji su dotad o njima ovisili da preuzmu vlast. Do vladavine nad nekadašnjom rimskom Panonijom uspjeli su se Ostrogoti, čije je naseljavanje, u nedostatku boljeg rješenja, priznao vjerojatno 455. i istočnorimski car Marcijan (450.-457.). Koliko se može prosuditi, Ostrogoti su se razmjestili u tri skupine, od kojih je ona pod vodstvom njihova vrhovnoga kralja Valamira († 468.) zauzela prostor današnje Slavonije i Srijema. Najmlađi brat Vidimir sa svojima se pak smjestio na prostoru današnje hrvatske i mađarske Baranje. Prvo razdoblje vladavine Ostrogota u Panoniji (454.-473.) obilježili su česti njihovi pohodi kojima su nastojali proširiti područje pod svojim nadzorom i osnažiti utjecaj u srednjem Podunavlju, ali i napadi susjednih naroda kojima je ostrogotska vlast bila smetnja. Vjerojatno već 455. Valamirove su Ostrogote iznenada u Srijemu napali Huni koji su, ne mogavši se pomiriti s gubitkom vlasti, prodrli s donjega Dunava. Udar su ponovili najkasnije 466. godine, opustošivši okolicu Basijane. Jamačno su ih ondje Ostrogoti presudno porazili i trajno izbacili iz Panonije. Tom vremenu, točnije 458. godini, pripada i prijenos relikvija sv. Anastazije iz Sirmija u Carigrad, čime su Ostrogoti nastojali održati dobre veze s Istočnim Carstvom, privremeno prekinute ratnim sukobom između 459. i 461.

Nakon Valamirove pogibije vrhovnim je kraljem Ostrogota postao sljedeći najstariji brat Tiudimir (468.-474.). Njegov sin Teoderik, budući Veliki, vrativši se po svoj prilici 470. godine iz istočnorimske prijestolnice, gdje je kao talac proveo deset godina, očevom je voljom preuzeo državu strica Valamira u današnjoj Slavoniji i Srijemu. Međutim, Ostrogoti su bili sve manje zadovoljni svojim izgledima u Panoniji. Potrošen plijen oduzet susjednim narodima i prorijeđene prigode da se ratom namakne novi, manjak hrane i drugih potreština nagnali su ih da sreću okušaju drugdje. Godine 473. jedna je skupina Ostrogota pod vodstvom Vidimira (468.-473.) otišla u Italiju, gdje joj se ubrzo izgubio trag, dok je Tiudimir sa sinom Teoderikom odabrao Iliričku prefekturu kaneći oružjem izboriti položaj carskih saveznika i pravo naseljavanja na carskom području.

Ostrogotskim odlaskom nastala je u Panoniji vlastodržačka praznina koju su poglavito iskoristili Gepidi, koji su do tog vremena izrasli u prvu silu Karpatske kotline. Možda već 473. zaposjeli su znatan dio stare rimske Druge Panonije i uspostavili vlast sa središtem u Sirmiju, gdje je stolovao i

njihov kralj. Naselivši se na ovom području, Gepidi su se smjestili uglavnom u pojedinim starim rimskim utvrdama i gradovima, a njihov je neposredan utjecaj sezao od utoka Save u Dunav do okolice Cibala. Prvo razdoblje gepidske vlasti u južnoj Panoniji trajalo je nepomučeno sve do dolaska Ostrogota u kasnu jesen 488. koje je predvodio Teoderik (471.-526.), na proputovanju iz donjeg Podunavlja u Italiju. Poslije manjih, usputnih okršaja u veljači 489. vodila se vjerojatno bitka u široj okolici Cibala, u močvarnom području kojim je protjecala rječica Ulka, današnja Vuka. Ostrogoti su nakon žestoke borbe nadvladali i nastavili putovanje u Italiju. Osiguravši vlast u Italiji i proširivši se na zapadni dio međurječja, odnosno staru Panoniju Saviju (*Pannonia Savia*), posegnuli su za istočnim dijelom južne Panonije. U brzom naletu 504. ostrogotska je vojska prodrla do Sirmija i osvojila ga, srušivši tamošnje gepidsko kraljevstvo. Nestanak gepidske vlasti nije značio i nestanak Gepida na ovim prostorima. Prihvatili su pobjednika i ostali naseljeni u Srijemu. Doduše, između 523. i 526. znatan ih je dio prema nalogu kralja Teoderika bio preseljen u Provansu kako bi ondje ojačali ostrogotske položaje prema Burgundima.

Istočno Carstvo nije blagonaklono gledalo na širenje ostrogotske moći. Odmjeravanje snaga na bojnopolju nije donijelo bitnu prevagu nijednoj strani, pa su otvoreni pregovori dovršeni sporazumom 510. Njime je Carstvo steklo jugoistočni kut Druge Panonije s *Basijanom* kao isturenom točkom, dok su Ostrogoti zadržali glavninu pokrajine. Budući da su se Ostrogoti morali odreći i manjeg dijela područja u istočnom Srijemu naseljenog Gepidima, moguće je da su ih tom prigodom preselili na svoje područje. Na ispražnjenim je gepidskim selištima istočnorimski car Anastazije I. (490.-518.) 512. naselio Herule kao štit prema Ostrogotima.

Novo razdoblje ostrogotskoga gospodstva (504.-535.) bilo je u znaku pokušaja da se i prostor nekadašnje Druge Panonije, sada poznate kao Sirmijska Panonija, uredi. Poznato je iz izvora da je ostrogotski opunomoćenik, komes Kolosej imao zadatak izgladiti sporove između romaniziranoga stanovništva i barbara, a morao je i stalno voditi brigu o

disciplini gotskih vojnika kako se ne bi upuštali u pljačku. U tim su sukobima nekakvu ulogu zacijelo imali i Gepidi, pa je možda i njihova nespremnost da se konačno primire utjecala na kralja Teoderika da naredi njihovo preseljenje. Kolanje ostrogotskog novca na ovom prostoru svjedoči o nastojanju vlasti da privredno uzdignu te krajeve. Raspored nalazišta arheološke građe pokazuje da su se Ostrogoti ponajprije bili smjestili na važnim riječnim prijelazima i prometnim čvorištima, u čemu su slijedili i logiku svojih prethodnika, Huna i Gepida. Teoderikovom smrću 526. bitno su se promijenili odnosi snaga u srednjem Podunavlju i Istočno je Carstvo odlučilo djelatnije zahvatiti u tamošnje prilike. Car Justinijan I. (527.-565.) sklopio je 528. novi savez s Herulima, a vjerojatno su još iste godine, možda na carski poticaj, Gepidi napali ostrogotski Sirmij, ali su potučeni. Godinu dana prije, 527., Carstvo je i Langobardima službeno odobrilo zaposjedanje sjeverne Panonije do Drave, želeći savezništvom s njima pojačati utjecaj u Podunavlju na štetu Ostrogota.

Avarski i zapadnoeuropski mačevi iz groblja kod Brodskog Drenovca, 9. stoljeće

Slabljenje ostrogotske moći postalo je uskoro očito i Justinijan je 535. pokrenuo rat protiv Ostrogota koji su trebali postati sljedećim žrtvama vojnopoliitičke obnove Carstva. Iako je glavni udar carske vojske bio usmjeren protiv Sicilije i Dalmacije, istočni su Rimljani tada preoteli i Sirmij. No, grad su na svoju ruku već 536. godine, na prepad, osvojili Gepidi, što je označilo početak drugog razdoblja gepidske vlasti u Sirmijskoj (Drugo) Panoniji (536.-567.). Tada su, prema dostupnim arheološkim nalazima, Gepidi naseljavanjem zahvatili širi prostor. Sirmij je opet bio prijestolnica gepidskoga kralja, a u njemu je stolovao arijanski biskup. Ondje je podignuto i gepidsko naselje sastavljeno od koliba, građenih jedna uz drugu i koje su dijelom bile ukopane u tlo, žbuku ili podne mozaike napuštenih rimskih zgrada. Pokraj njih utvrđena su i sporadična ukopavanja. Drugo najveće gepidsko naselje u južnoj Panoniji bile su Cibale. Iskoristivši postojeću arhitekturu, Gepidi su se za stanovanje poslužili manje oštećenim građevinama koje je lakše bilo dovesti u prikladno stanje. Obnova mjesnih keramičarskih radionica svjedoči o trudu da se u naselju uspostave uredniji životni uvjeti, a veću naseljenost Gepida u Cibalama potkrepljuju brojni nalazi arheološke građe. Otkriće gepidskog novca, koji su po uzoru na istočnorimski novac kovali gepidski kraljevi u Sirmiju, upućuje na nastojanje da se poboljšaju prilike u južnoj Panoniji, odnosno potakne gospodarski razvoj. Pod gepidskom vlašću našlo se i herulsko područje u istočnom Srijemu. Tamošnji su se Heruli do otprilike 547. podijelili, većina ih je prišla Gepidima i poslije 551. potpuno se stopila s njima, a manji dio priklonio se Carstvu i oblikovao odred savezničkih vojnika.

Pritisnuto produljenjem rata u Italiji, ali i ugroženošću donjodunavske granice zbog provala Slavena i Bugara, Carstvo nije bilo u mogućnosti nositi se i s ojačanim Gepidima, pa je s njima 539./540. sklopljen mir i obnovljen ugovor o savezništvu. Međutim, rast gepidske moći nagao je istočnorimski dvor da se još više osloni na Langobarde. Njima su novim sporazumom, utanačenim vjerojatno 547. godine, prepuštena uporišta i u južnoj Panoniji, što ih je učinilo neposrednim susjedima Gepida. Gepidi nisu imali nikakvih iluzija vezanih uz dovodenje Langobarda u južnopanonske krajeve, ispravno sudeći da je takav potez bio dobrim dijelom uperen protiv njih. Uskoro je između Gepida i Langobarda izbila borba za prevlast u Panoniji. Netrpeljivost je 549. i 550. prerasla u ratno stanje, ali bez sraza na bojnom polju. Napokon, u proljeće 551. izbio je nov rat. Langobardi su ovog puta provalili na gepidsko područje, krećući možda od ostataka Murse, gdje se po svemu sudeći nalazila njihova pogranična posada, zaposjeli gepidsko naselje u Cibalama i u velikoj bitki na tzv. Polju bogova (*Asfeld*), vjerojatno u zapadnom Srijemu, nanijeli Gepidima težak poraz, iako su gubici na objema stranama bili veliki. Nakon toga je pod paskom Carstva dogovoren mir, a Gepidi su se morali odreći znatnog dijela svojih stečevina. Carstvo je vjerojatno obnovilo i vlast u jugoistočnom dijelu Sirmijske Panonije s Basijanom, a Gepidi su možda ostali i bez Cibala koje su vjerojatno pripale Langobardima.

Mir između Langobarda i Gepida održao se do 566. godine, a nova bitka vjerojatno se vodila u Sirmijskoj Panoniji. Budući da su Langobardi iznova

pobijedili, gepidski je kralj Kunimund († 567.) zatražio pomoć Carstva, obećavši Justinijanovu nasljedniku Justinu II. (565.-578.) da će mu ustupiti cijeli gepidski posjed u južnoj Panoniji. No, kad je uz podršku carske vojske još iste godine pobijedio Langobarde, nije ispunio obećanje. To je zapečatilo sudbinu Gepida. Osvjedočivši se u dvostruku igru Carstva, a namjeravajući jednom zasvagda skršiti Gepide, Langobardi su se za savez obratili Avarima. Gepidima nije preostalo ništa drugo nego opet zatražiti pomoć Carstva. Ovog puta su carskoj vojsci doista i predali Sirmij, ali je Justin II. odlučio Gepide zbog ranijeg vjerolomstva prepustiti njihovu udesu. U proljeće 567. u združenom langobardsko-avarskom napadu propala je gepidska država. Langobardi nisu dugo uživali u pobjedi. Već u travnju 568. napustili su Panoniju, vodeći sa sobom i drugo germansko stanovništvo kao i ostatke romaniziranog pučanstva. Njihovim je odlaskom završeno razdoblje germanske prevlasti u Panoniji.

Donje međurječje pod Avarima. Slom Gepida i odlazak Langobarda nisu poboljšali izgleda Carstva u južnoj Panoniji. Smjena vlastodržaca samo je promijenila aktere u borbi za nadzor nad srednjim Podunavljem. Langobardsko-avarskim dogovorom bilo je predviđeno da Avari zaposjednu sva područja koja su držali Gepidi, no umjesto toga, Sirmijem je zagospodarilo Carstvo, što je uzrokovalo grčevitu borbu koja je izravno utjecala i na položaj Carstva u južnoj Panoniji. Avari su još 567. neuspješno pokušali osvojiti grad (što znači da su se Gepidi brinuli za održavanje gradskih zidina), nakon čega su se razdoblja zatišja smjenjivala s ratnim stanjem. Godine 574. Carstvo je bilo prinuđeno priznati Avarima naseljavanje na dijelovima Panonije koje su već bili zauzeli, ali je zadržalo Sirmij i njegovu okolicu. Doduše, carske su vlasti znale da je to samo privremeno i da će Avari prije ili poslije iznova nasrnuti na Sirmij, pa su se 575. počele učvršćivati zidine. Napokon, u proljeće 579. avarski je kagan gradnjom mosta preko Save istočno od grada počeo opsadu Sirmija, kaneći ga opkoliti i spriječiti dovoz hrane i dopremu pomoći iz Ilirika. Obruč oko Sirmija još čvršće je stegnut 580. zaposjedanjem drugog mosta zapadno od grada, čime je bio zatvoren prilaz iz Dalmacije. Sirmiju, odsječenom sa svih strana, ubrzo je počela prijetiti nestašica. Ni pokušaji proboja ni pregovori nisu urodili plodom, pa su u gradu zavladao glad i očaj. Pod dojmom da se u Sirmiju ruši cijelo Carstvo moglo je nastati glasovito svjedočanstvo zdvojnoga stanja duha, zabilježeno na opeci grčkim jezikom: *Kriste Gospode. Pomozi gradu, odbij Avarina i čuvaj Romaniju (= Rimsko Carstvo) i onoga koji ovo napisao. Amen.* Car Tiberije II. (578.-582.), uvidjevši bezizglednost daljnje borbe i potaknut patnjom Sirmijaca, naredio je početkom 582. predaju grada. Prema sporazumu s Avarima, stanovnicima je dopušten slobodan odlazak, ali uz uvjet da ne ponesu sa sobom nikakvu pokretnu imovinu. Među izbjeglicama nalazio se i posljednji sirmijski biskup Sebastijan, kojega je odlazak označio i kraj kršćanske općine. Život se na prostoru starog Sirmija nastavio, ali trajnije naselje nije bilo uspostavljeno. Jamačno je tomu najviše kumovao velik požar koji je grad poharao već 583. Padom Sirmija pod Avare nije samo zaokruženo njihovo područje u Karpatskoj kotlini nego su i dokrajčene zadnje naznake rimskog utjecaja u međurječju.

Učvršćenje avarske vlasti izravno se odrazilo i na širenje Slavena. Na temelju literarnih djela i arheoloških istraživanja pretpostavlja se da su se u većem broju počeli doseljavati u srednjem Podunavlju, uza sam rub Panonije, od prve polovice 6. stoljeća. No, veći slavenski prodor u Karpatsku kotlinu dogodio se nakon sloma gepidskoga kraljevstva (567.) i odlaska Langobarda iz Panonije (568.). Donjim međurječjem Slaveni su počeli nesmetano nadirati od 80-ih godina 6. stoljeća i napredovati, što sami, što potaknuti Avarima, dolinama Save i Drave. Do početka 7. stoljeća doprli su do granice Italije i dalmatinskog priobalja, započevši s trajnim zaposjedanjem cijeloga prostora, a da ta činjenica još nije našla potvrdu u arheološkim nalazima. U svom su širenju Slaveni uživali podršku Avara koji su zaposjeli strateški važne točke u južnoj Panoniji, duž Save, Dunava i Drave, pokraj riječnih prijelaza i na križistima putova kako bi to područje lakše držali pod nadzorom. Općenito se zapaža da su se pridošlice smještali na pogodnim mjestima, duž starih prometnih pravaca i u dolinama većih vodotoka, što sasvim odgovara sklonosti Slavena da se naseljavaju uz vodu. U to su se doseljeno mnoštvo polako utopili starosjedioci, tada već najvećim dijelom multietnička zajednica s obzirom na doprinose drugih, poglavito germanskih skupina. Etnički kontinuitet romanizirano-barbariziranog stanovništva moguće je na temelju arheološke građe, odnosno ostataka grobova i naselja pratiti do ranog 7. stoljeća, ali je ono nesumnjivo preživjelo nova turbulentna vremena i opstalo u promijenjenim okolnostima, prenijevši došljacima svoja znanja. Kulturnotradijski kontinuitet ogleda se u topografskom i geografskom nazivlju, poglavito većih rijeka (na primjer, *Danubius* – Dunav, *Dravus* – Drava, *Savus* – Sava, *<Hi>ulca* – Vuka) i najvažnijih gradova (*Sirmium* – Srijem, uz *Marsonia* – Mrsunja).

Poslije neuspjeha podno Carigrada 626. avarska se moć u Karpatskoj kotlini preobrazila u svojevrstu pasivnu hegemoniju. Odras promijenjenih prilika može se opaziti i u smanjenoj sposobnosti avarskih vlastodržaca da u pokornosti zadrže različite etničke skupine u Avarskom Kaganatu. Ovakvim je razvojem bilo djelomice zahvaćeno i donje međurječje. Sredinom 80-ih godina 7. stoljeća izbila je pobuna tzv. Sermezijanaca, šarolike narodnosne skupine sastavljene od potomaka romaniziranih i greciziranih zarobljenika s Balkanskog poluotoka, Avara, Bugara i Slavena. Sermezijanci su ime ponijeli po Sirmiju jer su po svemu sudeći bili naseljeni uz sjevernu obalu Dunava, u samom susjedstvu Sirmijske Panonije, a možda su naseljavanjem s vremenom zahvatili i današnji Srijem. Predvođeni Kuverom, kojeg im je za poglavara dao sâm kagan, ustali su protiv avarske vlasti, porazili avarske čete u nekoliko bitaka, prebacili se preko Dunava na bizantsko područje i naposljetku smjestili u Makedoniji, sjeverozapadno od Tesalonike. Unutrašnji potresi u Avarskom Kaganatu koji su zaprijetili samom njegovu opstanku nagnali su avarsko vodstvo da krizu pokuša prevladati čvršćim okupljanjem naseljima i stvaranjem jače etničke brane prema novim silama na avarskim granicama. To je uzrokovalo prelazak na sjedilački način života i podizanje pravih naselja širom međurječja, ponajprije u simbiozi sa Slavenima. Avarsko-slavenski suživot nije imao obilježje ravnopravnosti budući da su avarske populacije bile nadređene Slavenima, unatoč tomu što su se u obnašanju vlasti morale oslanjati i na mjesne

Požeški Brestovac, skupni nalaz, 9. st.

slavenske poglavare. Prema dosad provedenim istraživanjima otkrivenih nekropola, veća avarsko-slavenska naselja mogu se utvrditi u okolici Cibala, u Otoku (22 ukopne cjeline), Privlaci (230 ukopnih cjelina) i Starim Jankovcima (88 ukopnih cjelina), nedaleko od Murse, u Bijelom Brdu (66 ukopnih cjelina), te nadomak Marsonije (Slavonski Brod), u Brodskom Drenovcu (32 ukopne cjeline). Na temelju datiranja grobnih nalaza ona su postojala u kasnom 7. i u 8. stoljeću (Bijelo Brdo, Stari Jankovci), odnosno krajem 8. i početkom 9. stoljeća (Brodski Drenovac, Otok, Privlaka). Potkraj 7. stoljeća nazočnost avarske narodnosne sastavnice može se uočiti na više lokaliteta. Udio protoavarske (mongoloidne) komponente među slavenskim stanovnicima, koji su bili u većini, iznosio bi između 6,45 i 10 posto, što se može zaključiti prema antropološkim analizama kostura iz Privlake i Starih Jankovaca. No, mogao je biti i viši jer je u Vojki kod Stare Pazove u istočnom Srijemu utvrđena znatnija prisutnost mongolske populacije. Razmjerni mir u kojem je živio Avarski Kaganat sa svojim heterogenim stanovništvom trajao je do kraja 8. stoljeća. No, avarsko je gospodstvo krilo ozbiljnu klicu slabosti, zbog čega se i tako lako srušilo u srazu s novom silom europskog zapada, Franačkim Kraljevstvom.

Novi franački gospodari. Južnopanonski prostor, uključujući i donje međurječje, dospio je pod Franke vjerojatno još 796. godine, u ljetnom pohodu italskoga kralja Pipina (781.-810.), sina Karla Velikog. Franačka vlast jamačno je sezala sve do utoka Save u Dunav, jer Fruška gora u Srijemu čuva u nazivu uspomenu na Franke (*mons Francorum*, "Franačka gora"), a i bizantski povjesnik Niketa Honijat još krajem 12. stoljeća Srijem poznaje kao "franačku zemlju". Na razvalinama Avarskoga Kaganata u južnoj Panoniji Franci su po svoj prilici početkom 9. stoljeća stvorili Donjopanonsku kneževinu koja je svojim opsegom pokrila najveći dio nekadašnjih rimskih pokrajina Panonije Savije i Druge Panonije. Na njezino čelo postavili su predstavnika domaće slavenske elite, podređenog u vojnoupravnom smislu furlanskom markgrofu. Prostor današnje Baranje potpadao je pod franačkog prefekta Istoka, od 805. do 828. godine nalazio se pod formalnim vrhovništvom vazalnog avarskoga kagana, od oko 839. do oko 875. godine njime su ravnali prekodravski donjopanonski knezovi Pribina i Kocelj, a potom je vrlo vjerojatno stavljen s cijelom prekodravskom Donjopanonskom kneževinom pod neposrednu franačku upravu (do 896.). Franačka nazočnost najčešće se potvrđuje u nalazima oružja i ratne opreme iz karolinškog doba, doduše, osobito rijetkima u donjem međurječju. Uspostavom franačke vlasti oživjele su poslije višestoljetnog prekida i prometne veze u srednjem Podunavlju, odnosno južnoj Panoniji, što je ponovno omogućilo protok ljudi i roba između istoka i zapada. Na to upućuju i nalazi arapskog novca poput ostave srebrnih abasidskih dirhama iskovanih u drugoj polovici 8. stoljeća, pronađene u Donjim Petrovcima (primjerci srebrnih dirhama otkriveni su i u Opatovcu, Srijemskoj Mitrovici, okolici Zemuna i Gradištu Bekteškom uz južne obronke Krndije). Uz franačke pfenige i bizantske nomizme, abasidski dirhami bili su glavno sredstvo plaćanja onog doba.

Franački ustroj pao je u prvu veću krizu već u drugom desetljeću 9. stoljeća zbog ustanka donjopanonskoga kneza Ljudevita (819.-822.). Težište ratnih obračuna nalazilo se u gornjem međurječju. Nakon što je pobuna ugušena, čini se da su Franci uspostavili viševlašće područnih slavenskih knezova, ali se ni to nije pokazalo trajnijim rješenjem s obzirom na jednostavan prodor Bugara u Panoniju po dravskom vodotoku (827. i 829.). Iako se to izričito ne navodi u vrelima, vrlo je vjerojatno da su Franci u protuudaru 828. uspjeli potisnuti Bugare iz cijele južne Panonije, a mir koji su vjerojatno sklopili 831. zasigurno je predviđao poštovanje razgraničenja na Dunavu. Uz to što dostupni literarni i arheološki izvori prije upućuju na zaključak da je prostor međurječja neprekinuto bio pod utjecajem Franaka, nema pravih dokaza da su Bugari zadržali Srijem sa Sirmijem (do 838.), kao što se često navodi u suvremenoj historiografiji. Stoga se može s priličnom sigurnošću ustvrditi da je Donjopanonska kneževina kao franačka politička tvorba zadržala prostornu cjelovitost u čitavom 9. stoljeću. To isključuje i pretpostavke o vladavini prekodravskih donjopanonskih kneževa Pribine i Kocelja u današnjoj Slavoniji. Donjeg se međurječja nije neposredno ticalo ni bugarsko poslanstvo koje je u jesen 845. stiglo pred istočnofranačkoga kralja Ludovika I. Njemačkog (840.-876.) u Paderborn. No, u novom bugarskom udaru 853. stradala su zacijelo područja na objema obalama Drave, premda je težište kao i 827. i 829. bilo na Prekodravlju. Odnosi između Istočne Franačke i Bugarske normalizirali su se tek 863., kad je sklopljen mir i dogovoren savez protiv Moravljana.

Navod iznesen u tridesetom poglavlju spisa *O upravljanju Carstvom* bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta († 959.) o odjeljivanju dijela Hrvata od glavnine u Dalmaciji i uspostavi nezavisnog hrvatskog kneza u Panoniji i Iliriku, koji je izazvao različita tumačenja u povjesništvu, možda opisuje novi pokušaj Franaka da poslije neuspjeha s Ljudevitom i Ratirom (? 831.-838.) te s viševlašćem područnih slavenskih knezova napokon ustale prilike u jugoistočnom pograničju. Tako su poslije Ratirova zbacivanja na čelo Donjopanonske kneževine južno od Drave mogli postaviti hrvatskog odličnika, što bi Konstantina navelo da, poistovjećujući političko vrhovništvo s etničkom nazočnosti, zaključi kako je i u međurječju postojala hrvatska kneževina. Iako to rješenje zasad nema vrijednost veću od radne hipoteze, može se mnogo bolje uklopiti u poznate činjenice. Uostalom, prisutnost hrvatskog etnika nije ni potvrđena u arheološkom materijalu, a antropološka istraživanja navode na to da se starohrvatska populacija s prijadranskog prostora do južne Panonije širila tek od 10. do 13. stoljeća. Novi donjopanonski knez možda je zaslužan i za pretpostavljenu unutrašnju kolonizaciju međurječja, odnosno dotok franačkog (germanskog) stanovništva, i to u pogranične krajeve donjeg međurječja, što je u izvorima potvrđeno za prekodravsku Donjopanonsku kneževinu pod Pribinom (oko 839. - oko 860.). Na taj bi se način još bolje moglo objasniti zašto je Srijem na kraju postao "franačka zemlja", a današnja Fruška gora uopće dobila to ime.

Potkraj 9. stoljeća donje međurječje i Baranja našli su se ujedinjeni pod upravom kneza Braslava kad je 896. godine u feud dobio i prekodravsku Donjopanonsku kneževinu kako bi se ojačala obrana franačkog jugoistoka pred opasnošću koju su predstavljali Mađari. Obje su kneževine jamačno propale u njihovim navalama početkom 10. stoljeća, nakon što je s povijesne pozornice nestao knez Braslav koji se posljednji put sigurno spominje upravo 896. Slom donjopanonskih kneževina označio je i kraj franačke vlasti u Panoniji.

Prvi koraci mađarske vlasti. Čvrsto zasjevši u Panonskoj nizini, Mađari su neposredan utjecaj do sredine 10. stoljeća uspostavili u donjem međurječju, što potvrđuje Konstantin Porfirogenet koji bilježi da oni žive između Dunava i Save, dakle u Srijemu. No, u većem se valu Mađari doseljavaju poslije jer nema arheoloških nalaza koji bi išli u prilog njihove rane nazočnosti. Nastalu pak prazninu u zapadnom dijelu, kako se čini, iskoristila je hrvatska Dalmatinska kneževina, odnosno Hrvatsko kraljevstvo, čiji su vladari postupno ovladali prostorom sve do Drave. Na istoku je razgraničenje između područja hrvatskog i mađarskog utjecaja možda prolazilo slavonskim sredogorjem, što se može pretpostaviti na temelju podataka koje nudi Konstantin Porfirogenet i nalaza novca ugarskih kraljeva. Tu je ležala i stara granica između dviju južnopanonskih kasnorimskih pokrajina.

Zbog smirivanja prilika u Karpatskoj kotlini razvila se tijekom 10. stoljeća u interakciji slavenskog i mađarskog stanovništva, a pod utjecajem više kulturnih krugova, sa zapada karantansko-ketlaškog, s juga starohrvatskog, s jugoistoka bizantskog i s istoka kijevsko-ruskog, zasebna materijalna kul-

tura poznata kao bjelobrdska koja je svoje tragove ostavila širom međurječja. Doba je to i nesmetanih prometnih i gospodarskih veza između matičnog mađarskog područja i istočnog međurječja, što je vidljivo osobito u 11. stoljeću. Povoljne su prilike omogućile i jačanje naseljenosti i nastanak novih naselja, poput naselja na Meraji u Vinkovcima iz druge polovice 11. stoljeća, koje se vjerojatno nazivalo Sv. Ilija. Tijekom 10. i 11. stoljeća polagano buđenje iskusilo je i tlo bivše panonske prijestolnice, Sirmija, gdje se naselje razvilo uz crkvu, odnosno samostan sv. Demetrija. Njegovi zameci vjerojatno su vezani za naselje u Mačvanskoj Mitrovici, koje je postojalo od sredine 10. stoljeća i na koje se u ranome srednjem vijeku po svemu sudeći prenijelo ime starog Sirmija. Vukovo, poznato iz literarnih vrela, moglo je prema arheološkim spoznajama već početkom 10. stoljeća biti uređena naseobina, utvrda s naseljem čiji su se stanovnici pokapali na groblju otkrivenom na lokalitetu Lijeva bara, ali i na drugim položajima.

Postupno učvršćivanje mađarske vlasti odrazilo se i na uređenje administrativnih jedinica u donjem međurječju, vjerojatno već u ranom 11. stoljeću, ponajprije zato što je to područje bilo pogranična zona prema Bizantu i Bugarskoj. Do kraja 11. stoljeća istočno je međurječje čvrsto uklopljeno u ugarski vladajući i upravni sustav. Ovim su prostorom u ljeto 1096. prošle križarske skupine tijekom Prvog križarskog rata. Njihovo je kretanje opisao kroničar Albert iz Aachena, zabilježivši i podatak da je Zemun bio krajnja jugoistočna granična točka Ugarskoga kraljevstva. Na temelju njegova opisa može se zaključiti da je Srijem obilovao žitom te ovcama, govedima, svinjama i konjima. Vladavina je Arpadovića u sljedećim stoljećima donijela cijelom međurječju razvoj kakav ovi krajevi nisu bili iskusili još od rimskih vremena.